

I KRONIKA 2020 68



68
2020

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika



IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2020, letnik 68, številka 1

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

4. februarja 2020

Naslednja številka izide/ Next issue:

junij/ June 2020

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gasperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ *Slovenian Research Agency*

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;

Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Vodnjak v parku Term Šmarješke Toplice/ Fountain in the park of the Šmarješke Toplice Thermal Spa (arhiv Term Krka).

Na zadnji strani/ Back cover: Conrad Grefe: Stara Loka/ Altenlack (C. Grefe, P. Radics: Alt-Krain. Wien, Laibach, 1900).



KAZALO



Razprave

Martin Bele:	Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311.....5
Patrizia Farinelli:	Prevzeta od Zoisovega znanja in prijaznosti: Gaetano Cattaneo in Giovanni Scopoli v Ljubljani (april 1812)19
Damir Globočnik:	Prešernova slovesnost v Vrbi 15. septembra 187229
Marija Čipić Rehar:	Jurij Humar – nova spoznanja o njegovem življenju in delu41
Simona Kermavnar:	Vodnjak v parku Term Šmarješke Toplice.....55
Renata Komić Marn:	Zbirateljstvo in umetnostni trg v Ljubljani med obema vojnoma na primeru razprodaje Strahlove zbirke69
Mateja Ratej:	Vranglovci kot jugoslovanski graničarji na Kozjaku v dvajsetih letih 20. stoletja. Primer Simeona Britvina89
Aneja Rože:	Franciscejski kataster kot vir za preučevanje zgodovine vodne infrastrukture in preskrbovanja z vodo. Davčni okraj Sežana99
Rok Poles:	Od srčastega ščita do srčastih kamnov. Prispevek k poznavanju šoštanjkega grba117



Po razstavah

Ko zapoje kovina: nastajanje muzejske razstave o tisočletjih metalurgije na Slovenskem (<i>Tomaž Lazar</i>)135
--



Jubilej

Darja Mihelič – sedemdesetletnica (<i>Petra Svoljšak</i>)145
--



Ocene in poročila

Matjaž Bizjak: Rodbina Gall in njene veje v srednjem veku (<i>Martin Bele</i>)149
Janez Höfler: Lastniške cerkve v Sloveniji. Raziskana, registrirana in potencialna zgodnjesrednjeveška grobišča (<i>Jure Volčjak</i>)150
Dvorec Betnava (ur. Franci Lazarini in Miha Preinfalk) (<i>Dejan Zadavec</i>)152

David Petelin: Živeti v socialistični Ljubljani. Mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni (<i>Jelka Piškurić</i>)	153
Jelka Piškurić: »Bili nekoč so lepi časi«. Vsakdanjik v Ljubljani v času socializma (<i>Marija Počivavšek</i>)	155
Ota Konrád in Rudolf Kučera: Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922 (<i>Eva Holz</i>)	156

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 308-057.85(497.451.1)"1812"

Prejeto: 10. 9. 2019

**Patrizia Farinelli**

izr. prof. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: patrizia.farinelli@ff.uni-lj.si

Prevzeta od Zoisovega znanja in prijaznosti: Gaetano Cattaneo in Giovanni Scopoli v Ljubljani (april 1812)*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava dogodek, ki sodi v kontekst odnosov med intelektualci s kranjskega in italijanskega območja v začetku 19. stoletja. Nanaša se na kratek postanek Giovannija Scopolija mlajšega in Gaetana Cattanea, uslužbenecv Italijanskega kraljestva, v Ljubljani na potovanju po Srednji Evropi ter na njun obisk pri Žigi Zoisu 14. aprila 1812. Navedeni podatki temeljijo delno na vsebini pisem (Scopolijevo pismo ženi), delno pa na potopisnem materialu, natančneje, na doslej le delno objavljenem Cattaneovem poročilu s potovanja. V njem je v dodatku navedeno poglavje, ki se nanaša na postanek v Ljubljani. Vsebina, ki smo jo želeli obdelati v članku, želi poudariti, v kolikšni meri so izobrazba in osebni vzgibi obeh popotnikov vplivali na to, kako sta doživela srečanje z ljubljanskim okoljem in baronom Zoisom.

KLJUČNE BESEDE

Gaetano Cattaneo, Giovanni Scopoli ml., Žiga Zois, potopisi, pisma, Ljubljana, Ilirske province, Licejska knjižnica.

ABSTRACT

ENTHRALLED BY ZOIS'S KNOWLEDGE AND COURTESY: CATTANEO AND SCOPOLI IN LJUBLJANA (APRIL 1812)

This article concerns an event that falls into the context of relations between intellectuals from Carniolan and Italian areas in the early nineteenth century. It relates to a brief stay made by Giovanni Scopoli Jr. and Gaetano Cattaneo, two officials from the Italian Kingdom, in Ljubljana on their journey across central Europe, as well as their visit to Sigmund Zois on 14 April 1812. The information presented is drawn partly from private correspondence (Scopoli's letters to his wife) and partly from travel writings – more specifically, Cattaneo's travel journal, which is as yet only partially published and which contains a chapter referring to their stop in Ljubljana. The article aims to highlight the extent to which the travellers' erudition and personal interests affected their encounter with the Ljubljana environment and Baron Zois.

KEY WORDS

Gaetano Cattaneo, Giovanni Scopoli Jr., Sigmund Zois, travel literature, letters, Ljubljana, Illyrian Provinces, Lyceum Library.

* Razprava je nastala v okviru bilateralnega projekta BI-FR/20-21-PROTEUS-009, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Srečanje, o katerem vemo malo

Vljudnost, kot navaja Robert Darnton, je bila za predstavnike razsvetljenske misli osnovna sestavina komunikacije.¹ In zdi se, da je baron Žiga Zois spomladi 1812 Giovannija Scopolija mlajšega in Gaetana Cattanea doma sprejel prav v smislu vljudnosti ter uživanja v pogovorih. Oboje je bilo del njegove kulturne dediščine, pa tudi osebnih lastnosti, po katerih je bil znan. Popotnika sta bila namenjena v Nemčijo in na Madžarsko, na obisk pa sta prišla 14. aprila.² V Ljubljano sta prispela že prejšnji večer, potem ko sta potovala skozi Trst, a sta že naslednji dan odšla na pot v Idrijo. Po vrnitvi z obiska rudarskega mesta sta se v Ljubljani zadržala le še eno noč, preden sta 17. aprila nadaljevala pot v Gradec in naprej na Dunaj. Oba popotnika sta zapisala vtise s srečanja v Ljubljani, vendar ti zapisi v Sloveniji še niso znani. Pri njihovi predstavitvi v naslednjih vrsticah ne gre le za dopolnitev manjkajočih biografskih podrobnosti ali dodajanje ugotovitev z vidika lokalne zgodovine (Ljubljana v Ilirskih provincah), temveč za usmeritev pozornosti na pojave kulturne percepcije, tako da lahko ugotavljamo, katero znanje, osebne motivacije in ideološke perspektive so delovali pri predstavi, ki sta si jo gosta ustvarila o baronu in njegovem domačem mestu.³

Referenčni besedili omenjenega dela potovanja sta v Scopolijevem primeru pismi, poslani ženi: prvo, poslano 14. aprila iz Ljubljane, in drugo, poslano 20. aprila z Dunaja. Obe pismi najdemo v zbirki pisem, ki jih je zbral Mario Gecchele in objavil v knjigi *Laura unica amica. Mio caro Scopolio. Carteggio sentimentale-politico di un ministro napoleonico (1812)* z uvodnim esejem s Scopolijevo biografijo.⁴ V Cattaneovem primeru je referenčno besedilo poglavje o Ljubljani v njegovem potopisu *Ordine e tessitura del viaggio ongarico-germanico fatto nel 1812*.⁵ Ta potopis

je bil do zdaj objavljen le delno, ne da bi bile med drugim dodane strani z opisom obiska v Ljubljani. Zato smo ob koncu prispevka vključili prepis in prevod tega odlomka.

Več kot le uradni motivi

Potovanje, ki ga je Scopolio opravil s soglasjem generala Eugènea de Beauharnaisa preko Avstrije, Madžarske in številnih držav na nemškem območju, je uradno imelo delovni značaj, zagotovo pa je zadovoljilo tudi osebne interese. Drugače ne bi bilo mogoče razložiti postanka na območju Kranjske, v Ljubljani in Idriji. To je bila zanj priložnost, da je videl ljudi in kraje, v katerih je pred mnogo leti živel njegov oče, znameniti zdravnik in naravoslovec Giovanni Antonio Scopolio st. (1723–1788).⁶ Zlasti obisk Idrije mu je ponudil priložnost, da napiše poročilo o delovanju rudnika. Pri tem je računal, da bo to še posebej cenil notranji minister Luigi Vaccari.⁷



Giovanni (Antonio) Scopolio ml. (1774–1854)
(Girolamo Venazio: *Commemorazione di Giovanni Antonio Scopolio (1774–1854)*
(<http://www.istitutoveneto.it/flex/cm/FixedPages/Common/Search.v3.php/L/IT/s/2>)).

¹ Darnton, *L'età dell'informazione*, str. 98.

² Ni navedeno, kdo je bil še prisoten na srečanju. Druge osebe, razen Zellija in dveh baronovih nečakov, niso imenovane.

³ O obisku Idrije obeh popotnikov in o tem, kako sta o njej poročala, gl. zlasti Scopolio, *Memoria sulla miniera di mercurio in Idria*, 1812 (CS 495). Podrobnejša obravnava tega dela je bila narejena za simpozij *Pokrajine na ozemlju med Vzhodnimi Alpami in Jadranom v dialogu z drugimi kulturnimi področji (1740–1867)*, Ljubljana in Idrija, 27.–29. 3. 2019 (članek je v pripravi).

⁴ Gecchele, *Laura unica amica*. Knjiga vsebuje biografijo (Giovanni Scopolio: *Le tappe di una vita*, str. 9–71), korespondenco med Scopolijem in njegovo ženo v mesecih potovanja (Epistolario, str. 73–182) in kratek avtorjev esej (Sull'umanità infelice, str. 183–207) o Scopolijevem uradnem poročilu, ki ga je ta napisal o dobrotelčnih ustanovah, obiskanih med potovanjem.

⁵ BNB, AH. XI. 6. 4. Potopis je delno objavljen v Mazzocca (*Scritti d'arte*, str. 983–989) in Arcellazzi (*Lettere*, str. 102–113). Kazalo povzetka v rokopisu sledi krajem, ki bi morali biti omenjeni v nadaljevanju dela glede na načrt potovanja, nato pa so navedeni še posamezni predmeti, obiskane ustanove in srečanja.

⁶ Scopolio ml. si je v Idriji zamenjal prizadeval srečati še katerega od Frankenfeldov, članov družine očetove druge žene, kot poroča materi (in očetovi tretji ženi) Carlotti Franzenan v pismu, ki ga je poslal 18. aprila 1812 (objavljeno v Gecchele, *Laura unica amica*, str. 85, op. 29).

⁷ Scopolio v pismih ženi včasih omenja poklicne težave, predvsem to, da pogosto trpi zaradi zavisti drugih.

Giovanni Scopoli (1774–1854) je že v mladosti postal sirota, nato pa je tako kot njegov oče študiral medicino. Prizadeval si je za kariero uradnika in je opravljal različne funkcije, na začetku pod avstrijsko vlado in nato v političnem kontekstu francoskega vpliva najprej na območju Verone, nato na območju Trevisa in pozneje v Dalmaciji kot tajnik tamkajšnjega guvernerja Vincenza Dandola, še kasneje pa na območju Ferrare (v okrožju Basso Po). V tistem času je bil generalni direktor javnega šolstva Italijanskega kraljestva ter generalni direktor za »tisk in knjigarne« oziroma odgovoren za cenzuro.⁸

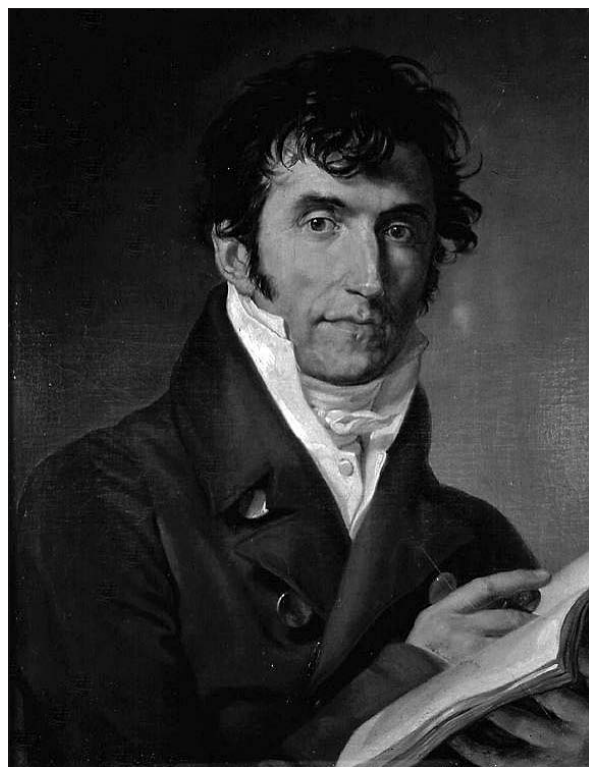
Iz Milana se je na pot po Srednji Evropi odpravil z namenom, da bi zbral novice o ustanovah v šolskem in univerzitetnem sistemu na nemškem območju ter morda pripravil nekaj predlogov, ki bi jih lahko pozneje uvedel v izobraževalni sistem svoje države. Na povratku s potovanja je sestavil podrobno poročilo o stanju šol v državah na nemškem območju, ki ga je predstavil natančno eno leto po začetku potovanja (*Relazione della visita fatta delle pubbliche scuole in più luoghi della Germania e riflessioni su quelle del Regno / Poročilo o obisku javnih šol v več krajih na Nemškem in razmislek o tistih v [It.] kraljestvu*).⁹

Scopolijevemu sopotniku Gaetanu Cattaneu (1771–1841),¹⁰ ki je bil kustos milanskega kabineta za numizmatiko in je pozneje postal njegov direktor, je potovanje omogočilo ogled pomembnih evropskih zbirk kovancev in dogovore o menjavi ali nakupu, ki bi obogatil zbirko v palači Brera. Zato je z veseljem sprejel prijateljevo vabilo, naj se mu pridruži. Pravzaprav je veliko njegovih pisem o delu, napisanih v tistih mesecih, ki so v prepisu shranjena v Uradu Numizmatičnega kabineta v Milanu (*Carteggio extra ufficio del Gabinetto numismatico*), namenjenih poročanju o poteku pogajanj. Med njimi je tudi pismo z dne 14. aprila 1812 iz Ljubljane, v katerem je Cattaneo direktorja milanske kovnice Isimbardija obvestil o dotedanjem opravljenem delu in mu nakazal potrebo po novih sredstvih za nadaljnje nakupe.¹¹ V tem uradnem pismu še nič ne pove o Ljubljani.

Cattaneo in njegovi vtisi o Ljubljani

Že v času potovanja je bil Gaetano Cattaneo močno vpet v umetniško in literarno življenje v Milanu; med drugimi so bili njegovi prijatelji slikar in umetnostni poznavalec Giuseppe Bossi, pesnik Carlo Porta ter podjetnik, bankir in zbiratelj umetnin Heinrich Mylius. Od leta 1816 je sodeloval na rednih srečanjih Portovih prijateljev, s pomočjo katerih je najbrž leta 1818 spoznal pesnika in pisatelja Alessandra Manzoni, ki ga je pozneje več let srečeval in s katerim si je pogosto dopisoval.¹² Povezan je bil tudi s številnimi evropskimi učenjaki, dejavnimi na njegovem področju preučevanja starin in numizmatike. V skoraj petih mesecih potovanja pa je imel možnost vzpostaviti še več novih stikov, med drugim tudi med Goethejem in Manzoniem, potem ko si je slednji zaman prizadeval za prvo srečanje z nemškim pesnikom v Weimarju.¹⁴

V Cattaneovem delu *Ordine e tessitura del viaggio ongarico-germanico fatto nel 1812* so podrobno pred-



Pelagi Pelagio: Gaetano Cattaneo, ok. 1810
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pelagi_Gaetano_Cattaneo.jpg).

⁸ Za njegovo biografijo glej Viviani, *Il conte Giovanni Scopoli*; Gecchele, *Laura unica amica*.

⁹ Ta zapis je bil objavljen v delu *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, 21, 1995, str. 469–583.

¹⁰ Za njegovo biografijo glej: Parise, »Cattaneo, Gaetano«; Savio in Della Ferrera, *Il poliedrico. Gaetano Cattaneo* je bil po očetovi strani starejši bratranec Carla Cattanea (1801–1869). Carlo se je ukvarjal s politično filozofijo, zagovarjal republikanski federalizem ter bil usmerjen posvetno in antiklerikalno. Sodeloval je v milanskih protihabsburških gibanjih v času liberalne vstaje leta 1848, imenovanih »Cinque giornate di Milano« (Pet milanskih dni), ter si prizadeval za kulturno preobrazbo družbe; zaslužen je tudi za ustanovitev revije *Il Politecnico* (1839).

¹¹ »Laibach, 1812 Aprile 14. Al Direttore Generale delle Monete in Milano«. *Carteggio extra ufficio del gabinetto numismatico di Brera (1805–1851)* [...], II. del, str. 226 (pismo je označeno s številko 344 v La Guardia, *Carteggio extraufficio*).

¹² Battezzati, *Ricerche*, str. I.

¹³ Cfr. Manzoni, *Carteggi letterari*.

¹⁴ To navaja pismo v francoščini z dne 18. julija 1812, ki ga je Cattaneo iz Weimarja pisal Goetheju in mu predlagal sestanek. Cattaneo ga je naslovil s svojim znanim izrazom »plus profonde veneration« (*Carteggio extra ufficio* [...], II. del, str. 239).

stavljeni prvi deli poti, vključno s tistimi v Ljubljani in Idriji, vendar pa se natančnejši opisi že po nekaj straneh prekinajo z opisi bivanja na Dunaju. O nekaterih naslednjih delih poti so se ohranile posamezne risbe kovancev in starin.¹⁵ Besedilo je napisano kot lahkotna proza s skrbno izbranim besediščem in zgradbo stavkov. Zasnovano je tako, kot da bi imel avtor v mislih poznejšo objavo, vključno z indeksom etap in predgovorom. Da ne gre le za preproste opombe, sestavljene na hitro in zgolj z namenom, da bi zabeležil osebne spomine, je mogoče med drugim sklepati tudi iz skrbno napisanega besedila. Povsem drugačen je njegov slog, ko piše prijateljem, saj je takrat njegov ton bolj sproščen in včasih celo šaljiv, kar je razvidno iz pisem, ki jih je izmenjal z milansko skupino »la cameretta«, še posebej s Portom.¹⁶

Cattaneo je drugače kot Scopoli opisoval tisto, kar ga je pritegnilo z vidika urbanizma in arhitekture mest, ki jih je prepotoval, in pri tem pokazal, da je poznavalec likovne umetnosti. V času študija je obiskal Akademijo za likovno umetnost v Milanu in se zaradi študijskih razlogov zadrževal tudi v Rimu, preden se je posvetil svoji milanski karieri oblikovalca medalj in kovancev, med katero se je s soglasjem ministra za finance zapisal ustvarjanju zbirke starodavnih kovancev. Kasneje je kljub uradnim obveznostim pri delu v Numizmatičnem kabinetu več let (od leta 1816) delal pri projektu *O zgodovini likovne umetnosti v Lombardiji in na sosednjih ozemljih*, s katerim je nekaj let prej začel njegov prijatelj Bossi, ter zbral veliko gradiva, vendar je delo ostalo nedokončano.¹⁷ Nič nenavadnega torej ni, da je v svoj popotni dnevnik zapisal več estetskih komentarjev. Dodal je tudi nekaj vtisov o Ljubljani, vendar z ne preveč prijaznimi izrazi. Tako opaza, da mesto kljub vsem ustanovam, ki jih po navadi najdemo v upravnih središčih, še nima mestnega profila, kot bi ga pričakovali od glavnega mesta regije. Da bi to izrazil, poišče celo vrsto blagih izrazov (litot), kot da bi želel prikriti oceno, ki pa kljub vsemu ostaja negativna: »Temu ne velikemu ne bogatemu ne lepemu mestu, ki leži ob majhni reki, po kateri je dobilo ime, je moral zaradi njegovega zemljepisnega položaja Trst prepustiti primat v novi ozemeljski ureditvi pod oblastjo Ilirskih provinc [...]«.¹⁸

Pozitivno ga je z arhitekturnega vidika presenčila le stavba liceja, očitno zaradi linearne klasicističnega sloga (prenovo zgradbe je izvedel ljubljanski

inženir Jožef Marija Schemerl pl. Leythenbach, nekdanji študent Gabrijela Gruberja).¹⁹ Nekaj pozitivnih besed Cattaneo najde tudi za dobro uveljavljeno licejsko knjižnico: »Že sem videl nastajanje bogate knjižnice v korist učenjakom, ki bo, tako je verjeti, posedovala vedno več koristnih knjig.«²⁰ Licej se mu zdi toliko pomembnejši, »ker je v deželi, ki ni velika in še ni prav preveč civilizirana«. Izraz, uporabljen v tem kontekstu, je zelo oster in precej neprimeren, vendar je jasno, da v njem odzvanja ideja poznega 18. oziroma zgodnjega 19. stoletja o civilizaciji, ki napredek razume »kot sposobnost ustvarjanja bogastva in sredstev za preživljanje [...] ter tudi kot sposobnost pri napredovanju znanja [...]«.²¹ Ob tem je morda koristno spomniti, kar je poudaril Starobinski, da je izraz *civilization* v drugi polovici 18. stoletja izgubil juridično konotacijo in prevzel moralni pomen, tako da se je uveljavil kot diskriminatorno merilo za razlikovanje med bolj in manj razvitimi družbami.²² Uporaba izraza kljub temu ostaja dvoumna, saj obenem nakazuje tako proces izboljšav kot doseženo stanje; drugi del pomeni, da so imele različne družbe podoben vrhunec v svojem razvoju, kar govori o množici civilizacij.

V opisu Ljubljane, ki je predstavljen v Cattaneo-ovem poročilu, je treba poleg ideje o napredku razumeti tudi estetsko izobraženost avtorja in ga ocenjevati glede na to, kaj je opazoval v drugih mestih, ki jih je obiskal med potovanjem. V njegovih ocenah se v resnici odraža izrazito klasicistični okus, zaradi katerega nič bolj naklonjeno ne oceni graške arhitekture, čeprav v prestolnici Štajerske vidi »bogato mesto«. Tako zapiše: »To je bilo prvo mesto, kjer se je italijansko oko znašlo gnusno prizadeto zaradi izkrivljanja dobrega okusa v smislu sloga, tako glede arhitekturnih linij kot tudi glede dekorativnih predmetov [...]«.²³ Stroge sodbe je imel pozneje tudi o nekaterih umetniških delavnicah, ki jih je videl na Dunaju ob obisku tovarne porcelana. Tudi v tem primeru vse, kar pretirava z ornamentacijo, šteje za odmik od kriterijev lepote ter vztraja pri grški in rimski klasični umetnosti kot referenčnem merilu. In ne le to: Cattaneo trdi, da je glede okusa umetnost, ustvarjena v Italiji, boljša od tiste v severni Evropi. »Na nemških tleh se še vedno s težavo širijo in uveljavljajo zdrava načela lepote in tista težnja po arhitekturni preprostosti, ki se že več let širi po vsej Evropi. Težavo je zelo težko razrešiti; razen če je ne pripišemo značaju

¹⁵ La Guardia v tem poročilu omenja potovanje, vendar le manjšo pozornost posveti sestankom, ki jih je organiziral Cattaneo s strokovnjaki za numizmatiko, s katerimi se je srečal med potovanjem, in opisu ogledanih predmetov (La Guardia, *Il viaggio europeo*, str. 83–95).

¹⁶ Glej Isella (ur.), *Le lettere*.

¹⁷ To delo je ob upoštevanju številnih pisem, ki ga omenjajo, natančno preučila Chiara Battezzati; poleg magistrskega dela (Battezzati, *Ricerche*) glej tudi Battezzati, »Avec toute l'ardeur«, str. 173–193 in Battezzati, *Liberale visto*, str. 21–33.

¹⁸ Cattaneo, *Ordine e tessitura* [...], BNB, AH. XI. 6. 4.

¹⁹ Schemerl je »adaptiral nekdanji ljubljanski frančiškanski samostan za šolske in knjižnične namene [...]«. Slednja stavba je bila do potresa 1895 oz. do porušitve (1902) ena najizrazitejših klasicističnih arhitektur v Ljubljani (Stelé in Gspan, Schemerl von Leythenbach).

²⁰ Cattaneo, *Ordine e tessitura* [...], BNB, AH. XI. 6. 4.

²¹ »[...] sia sotto il profilo della capacità di produrre ricchezza e mezzi di sostentamento [...] sia sotto il profilo dei progressi del sapere [...]«. Prosperi, *Civiltà e civilizzazione*.

²² Starobinski, *Le mot*, str. 20–21.

²³ Cattaneo, *Ordine e tessitura* [...], BNB, AH. XI. 6. 4.

resnične nemške trdoživosti, ki je izrazitejša bolj kot katera koli druga.«²⁴

Ce po eni strani odločni ton, v katerem so sodebe izražene, kaže, da je Cattaneo še vedno nagnjen k sprejemanju togih, predkantovskih estetskih stališč (zaradi česar kot manj vredno ocenjuje vse, kar ne ustreza zgoraj navedenim lepim merilom), lahko po drugi strani iz več zapisov v njegovem dnevniku razberemo, da se tako kot večina drugih učenjakov svoje generacije ne umika pred očaranostjo nad vsem, kar je moderno: tako bo tudi v Idriji pokazal veliko zanimanje za industrijsko tehnologijo ter na Dunaju občudoval oblike uporabne umetnosti in predvsem odlično mojstrstvo oblikovanja vsakdanjih predmetov. To stališče je zanimivo, saj kaže na nov pristop k umetniškemu ustvarjanju.

Ko strne oceno svojega bivanja v Ljubljani, je Cattaneo veliko bolj kot nad mestnim tkivom središča Kranjske navdušen nad baronom Žigo Zoisom. Vztrajno poudarja, kako prijazna oseba je baron, in dodaja, da je »gospod baron Sigismund Zois v izobraženi Evropi poznan po svojem izjemno širokem poznavanju fizike ter še posebej geologije in metalurgije«. Ceni njegovo uglašenost in dejstvo, da »zna [...] polniti dušo s poučno konverzacijo«. Prav tako zapiše, da je »med dolgim druženjem«, ki sta ga s Scopolijem imela z njim, »uporabljal naš italijanski jezik, ki ga govori izjemno tekoče, z duhovitim besedjem ter milino izgovorjave«. V kratki opombi ne pozabi omeniti, da je imel baron v svoji hiši tudi dve človeški ribici, zaradi katerih je bilo prav o Zoisu (v zvezi z njegovo vlogo pri spodbujanju raziskav teh dvoživk) govora že nekaj prej v članku v reviji *Philosophical transactions*.²⁵ Cattaneo ne omenja avtorja prispevka in okleva pri zapisovanju naslova revije: torej lahko domnevamo, da je za to izvedel šele med srečanjem in zanj prej še ni slišal. Nenavadno je, da v tem kontekstu Zoisove knjižnice sploh ne omenja. Tudi sam je bil bibliofil in po njegovi zaslugi je bila ustanovljena bogata knjižnica milanskega numizmatičnega kabineta, ki je pozneje prešla v Braidense.²⁶ Posebej pa poudari, da je Zois njemu in njegovemu prijatelju pokazal »svoje mineraloške zaklade«, in z obžalovanjem priznava, da ni imel dovolj znanja, da bi jih lahko občudoval, kot bi bilo treba, za razliko od sopotnika, ki je to področje bolje poznal. Dodaja, da bi lahko ogled »zelo svojevrstnih« delcev rudnin iz Bleiberga in Idrije še bolj spodbudil k nadaljevanju poti v Idrijo. Očitno pa je, da je bil obisk rudarskega

središča že načrtovan, glede na to, da sta za to že dobila dovoljenje francoskega konzula v Trstu.

Laskavi spomini na očeta: Scopoli jr. v Zoisovem salonu

Očaranost nad Zoisovim likom je s Cattaneom delil tudi njegov sopotnik. Tako Scopoli v pismih ženi poudarja, da je zelo navdušen nad baronovo osebnostjo in da mu je žal zaradi njegovega zdravstvenega stanja. Tako kot v drugih primerih je tudi v tej korespondenci in v uradnih poročilih mogoče zaznati živahno radovednost in zanimanje, s katerim je Scopoli opazoval ljudi, ki jih je srečal na poti, pa tudi kraje in ustanove, ki jih je obiskal. V tem primeru pa je pisal kot mož in ljubeči oče, ki med poročanjem o vtisih z obiskov in srečanj sprašuje tudi o življenju svojih bližnjih, pošilja nasvete in priznava, da mu je neprijetno, ker potovanje traja dlje, kot je bilo predvideno. Z ženo (Lauro Mosconi) vzdržujeta sproščen in zaupen dialog. Njegovo pripovedovanje o vsem, kar se mu je pravkar zgodilo na potovanju, je polno neposrednosti in iskrenosti. Zaznati je mogoče tako trenutke dolgčasa kot resničnega navdušenja. Med pismi, ki govorijo o pravem navdušenju, je tisto, ki poroča o njegovem obisku dunajskega naravoslovnega kabineta, in tisto, v katerem pripoveduje o dnevu, ki ga je preživel v salzburških solinah v družbi Georga von Reichenbacha. Občudoval je njegove stroje, zasnovane za dviganje vodne gladine. Scopoli se v potopisnih pismih pogosto ustavi pri opisih srečanj z osebami in vtisih, ki so jih naredile nanj. Tako v tistih, ki govorijo o njegovem postanku v prestolnici Ilirskih provinc, ne omenja vtisov o mestu, zato pa z navdušenjem poroča o srečanju svojega prijatelja Raffaeleja z Zellijem in Zoisom. V pismu, ki ga piše iz Ljubljane, je precej sintetičen, z nekaj dodatnimi podrobnostmi pa je napisal naslednje z Dunaja. Iz tega, kar poroča, postane jasno, da ga je prav Zelli predstavil baronu. Naj omenimo, da je Scopoli Zellija poznal že iz časa, ko je bil zaposlen v Zadru,²⁷ in da sta kasneje ostala v stiku, kot dokazujejo tudi štiri Zellijeva pisma Scopoliju.²⁸

Pri Zoisu Scopoli najprej pohvali prijaznost in skromnost ter poudari, kako »cenjen človek« je. Omeni »zelo bogat rudniški kabinet« in trdi, da bi mu obisk lahko ponudil »priložnost za študij«. Predvsem pa je bil prijetno presenečen nad tem, da je Zois poznal njegovega očeta in da je o njem govoril zelo pohvalno. Zelo je bil zadovoljen tudi z dvema izvodom očetovih del: z baronovim posredovanjem

²⁴ Cattaneo, *Ordine e tessitura* [...], BNB, AH. XI. 6. 4. Odlo-mek je objavljen tudi v Mazzocca (ur.), *Scritti d'arte*, str. 986.

²⁵ Nanaša se na članek Karla Franza Antona viteza Schreibersa, ravnatelja Dunajske zbirke naravne zgodovine (*Naturalien-kabinetten*), s katerim si je Zois dopisoval.

²⁶ »[...] leta 1864 je bilo približno petnajst tisoč knjig iz te knji-žnice preseljenih v knjižnico Braidense« (Panza (ur.), Gaeta-no Cattaneo, str. 154).

²⁷ Do konca junija 1806 je bil Scopoli približno leto dni v Za-dru kot generalni sekretar Vincenza Dandola, za katerega je pripravil poročilo *Rapporto al Provveditore Generale per la Dalmazia con dati statistici, proposte [...] per il governo della Dalmazia* (BCVR, CS 499).

²⁸ BCVR, CS 484, fasc. Zelli R. Takoj po odobritvi objave na-meravamo objaviti ta štiri Zellijeva pisma.

mu ju je podaril neki profesor, ki pa ni natančneje imenovan. Predvidevamo, da je bil to Franc Hladnik (1773–1844) iz Idrije, saj ga Scopoli nekoliko kasneje omenja v enem od zapiskov.²⁹ Hladnik je bil takrat profesor botanike in naravoslovja na ljubljanskih Centralnih šolah. Naslovov knjig Scopoli ne navaja; verjetno pa ni šlo za delo o rudniku živega srebra in rudarskih boleznih (*De Hydrargyro Idriensi Tentamina*), ker ga je pozneje bral šele v dunajski javni knjižnici (potreboval ga je, kot posebej navaja, za dokončanje svojega poročila o rudniku). Zatem v pismu ženo prosi, naj kupi izvod pri svojem knjigarnarju in prijatelju.³⁰ Iz tega lahko sklepamo, da je vsaj delno poznal vsebino, s katero se je v študijah ukvarjal njegov oče. Srečanje, pravi, mu je ponudilo dodatne informacije.

Zaključek

Očitno je, da je bil osrednji dogodek postanka obeh potnikov v Ljubljani prav srečanje z Žigo Zoisom. Njuna pričevanja potrjujejo veliko občudovanje, ki ga je ta znal vzbuditi s svojo prijaznostjo in znanjem. Njuni vtisi so v veliki meri poenoteni, obenem pa razkrivajo njune osebnosti z različnim kulturnim ozadjem in motivacijo. Pri Scopoliju je mogoče zaznati ponos, saj se je zavedal, da je njegov oče v teh krajih opravil pomembne raziskave in da je bilo bivanje na Kranjskem zanj pomembno življenjsko obdobje. Ni naključje, da v pismu ženi prizna, da je tam njegov oče napisal »svoja najboljša dela«. Potovanje je torej zanj deloma pot po očetovih stopinjah ter sledenje svojemu otroštvu in mladosti; ob tej priložnosti je ponovno videl tudi Bansko Štiavnico (Schemnitz). Tam se je rodil in tam je njegov oče nekaj let delal po obdobju na Kranjskem. Prav tako je prvič po svoji mladosti spet videl Dunaj (tam je bival v letih 1794 in 1795). Zanj je bilo torej to potovanje tudi obujanje družinskih in osebnih spominov – zato je mogoče razumeti čustva ob srečanju s Zoisom – ter obenem priložnost, da se je pomeril z očetom, čeprav na drugem področju, torej na socialno-ekonomskem in pedagoškem. Na izkušnjah s potovanja po Evropi je temeljilo njegovo dolgo poročilo o šolskem sistemu obiskanih držav, pa tudi krajša poročila o idrijskem rudniku ter dobrodelnih ustanovah v Avstriji in nemških državah. Treba je omeniti, da je Scopoli, tudi ko je bil že odpuščen iz javnih funkcij, zaradi lastnega interesa nadaljeval socio-ekonomske raz-

iskave v okviru Veronske akademije za kmetijstvo, trgovino in umetnost ter drugih akademij. Zois mu je pomagal najti podrobnosti, s katerimi je lahko sestavil sliko družinskih spominov, vendar si ni težko predstavljati, da so ga zunaj okvira zanimanja za biografske podatke zanimali tudi znanstveni pogovori z baronom. Domnevamo, da jim je sledil z enako radovednostjo, kot je mogoče razumeti iz opisov pojavov v krajih, ki jih je obiskal, ne glede na to, ali je šlo za pojave ekonomske, sociološke, pedagoške ali tehnološke narave; ni torej po naključju zapisal, da mu je ogled Zoisove rudarske zbirke ponudil »priložnost za študij«. Takšnega mnenja najbrž ne bi mogli pričakovati od običajnega uradnika.

Tudi Cattaneo je bil očaran tako nad baronovo osebnostjo in učenostjo ter nad njegovim odzivom na evropsko dogajanje, ki ga je spoznal, vendar je očitno, da je njegov način presoje oseb s takratnega srečanja bolj formalen. Vsekakor prepozna, da je bil pogovor z Zoisom posebno zanimiv. To stališče pojasni v uvodnem delu svojih potopisnih zapiskov, v katerem navaja, da je tudi tam, kjer se ni imel priložnosti ukvarjati z numizmatiko, skušal izkoristiti vse, kar bi lahko obogatilo njegovo znanje. Če je bilo torej za oba uradnika to potovanje deloma službena obveznost in deloma priložnost, da bi zadovoljila željo po poglobitvi vedenja (in za Scopolija poleg tega še priložnost, da bi izvedel kaj več o očetovi preteklosti), sta v Zoisovi dnevni sobi najbrž oba našla priložnost za potešitev žeje po znanju.

PRILOGE³¹

A) Cattaneo, Gaetano: Laybach. *Ordine e tessitura del viaggio ongarico-germanico fatto nel 1812*, BNB, mn. AH. XI. 6. 4, str. 11–12 (številčenje s peresom, na sredini zgoraj) = ki ustrezajo str. 24–25 (naknadno številčenje s strani arhiva, s svinčnikom, desno zgoraj).

Laybach

»[...] A questa non grande, non ricca, e non bella città, situata sul piccolo fiume che le diede il nome, per la sua geografica posizione, dovette cedere il primato Trieste nella nuova territoriale sistemazione del governo delle Provincie Illiriche, qui pertanto si ritrovano quei pubblici stabilimenti che per ordinario fondare soglionsi nelle centrali città. Fra questi il solo degno di qualche riguardo, e perché nascente, e perché di un paese né molto esteso, né ancora granfatto civilizzato è il Liceo diretto³² dalle cure del prof. Zelli, degno Direttore della Pubblica Istruzione in queste Provincie. Già ho veduto radunarsi in vantaggio degli studiosi una copiosa Biblioteca che aumenterà,

²⁹ Na zadnji strani lista (na Dunaju 26.–28. april), ki vsebuje kopije treh osnutkov pism in seznam beležk, je zapisano: »Libro a Hladnig verso lavori sulla miniera« (BCVR, CS 480 (fasc. *Minute di lettere*)).

³⁰ »Di a Stella che cerchi a Venezia l'opera seguente: G. A. Scopoli de hydrargyro [sic] Idriensi tentamina / Venetiis ex Typographia Radiciana 1761« (Scopoli in Mosconi, *Epistolario*, v: Gecchele, *Laura unica amica*, str. 95 (pismo z dne 25. aprila)).

³¹ Prevod priloge: dr. Kristina Lazar; prevod članka: Stane Mažgon.

³² Glej op. 33.

deve credersi, sempre più, di opere utili. Ma quello che in Lubiana ci ha sommamente soddisfatto e vivamente interessato fu il Sig. Bar. Sigismondo Zois, cognito nella colta Europa per le sue estesissime cognizioni nelle scienze fisiche, e particolarmente nella geologia e metallurgia. Le sue lusinghevoli maniere e la bontà con la quale egli sa condire l'anima ad un tempo d'istruttiva sua conversazione fanno ad altrui sentire con forza viemaggiore lo stato affatto compassionevole a cui lo ha ridotto una pertinace e terribile podagra, che per avergli contratto gli arti inferiori lo costringe a carreggiarsi da sé medesimo sopra una mobile seggiola nell'ampio suo appartamento. Un lungo intrattenimento ch'ebbimo la fortuna di avere seco lui e nel quale egli fece uso del linguaggio nostro Italiano, ch'egli parla speditissimamente con lepore di vocaboli e dolcezza somma di pronunzia [sic], ci pose al fatto delle produzioni naturali più importanti del suolo della Carniola, non solo ma benanche della vicina Stiria e della Carinzia. Quindi con gentile [cortesia?] ci fece mostra dei suoi tesori mineralogici nei quali io non potei che molto fievolvermente afferrare ed ammirare quantunque io mi fossi alquanto diletato nei frequenti viaggi da me intrapresi per le Alpi Elvetiche, e per quelle della Savoia, nonché per tutto l'Appennino, da Monti Liguri fino della punta della Calabria ed ultima parte eziandio della Sicilia. Ma se i debili miei studi mineralogici non ponevanmi in grado di gustare appieno le novità di tal genere che il cortese Barone ci andava ponendo sottocchio, così non fu del mio distinto Compagno non solo per genio, ma per eredità puranco aveva egli coltivato questa scienza che pur debbe ne' suoi primordi, all'illustre suoi genitore. (N.B. Si deve qui far cenno de' suoi due Protei, constatando su di ciò quello che ve n'è detto nella [...] *Philosophical* [*Philosophical Transactions*], ove si parla molto di Zois). Quivi pertanto vedemmo una copia di pezzi singolarissimi, di ogni metallica combinazione della miniera di piombo di Bleiberg in Carinzia, e quivi pure la scelta serie di pezzi della Miniera di mercurio di Idria c'invogliò entrambi ardentemente di visitarne la fonte medesima, ciocché non mancammo di porre ad effetto subito il giorno appresso muniti della [...] del Signor Séguier, console francese a Trieste, da lui stesso offertaci pel Signor Gallois, Direttore di quella Miniera. Infatti partimmo la mattina del giorno [15] di aprile da Laybach in compagnia del Sig. Zelli e ribattendo la strada da noi antecedentemente percorsa fino a Ober Laybach, ossia Lubiana superiore situata lungi dalla città di tal nome il tratto di una posta. Volgemmo a destra per una strada ben costrutta e comoda; dopo aver varcato per ben tre ore e mezzo non iscoscese montagne scoprimmo dall'altro il paese d'Idria composto di un aggregato di semi-sparse abitazioni, parte collocate nel fondo di una spaziosa, ma cupa valle, e parte sul pendio delle montagne, che formano per servirmi della frase petrarchesca *l'Idriaca chiostra*.«

Ljubljana

»Temu ne velikemu ne bogatemu ne lepemu mestu, ki leži ob majhni reki, po kateri je dobilo ime, je moral zaradi njegovega zemljepisnega položaja Trst prepustiti primat v novi ozemeljski ureditvi pod oblastjo Ilirskih provinc, zato so tu tiste javne ustanove, ki se običajno pojavljajo v glavnih mestih. Med njimi je edini vreden pozornosti, ker je nastal na novo in ker je v deželi, ki ni niti prav velika niti še ne prav preveč civilizirana, Licej, ki ga vodi³³ prof. Zelli, spoštovani inšpektor javnega pouka v teh provincah. Že sem videl nastajanje bogate knjižnice v korist učenjakom, ki bo, tako je verjeti, posedovala vedno več koristnih knjig. Toda to, kar naju je v Ljubljani kar najbolj zadovoljilo in živo zanimalo, je bil gospod baron Sigismund Zois, v izobraženi Evropi poznan po svojem izjemno širokem poznavanju fizike ter še posebej geologije in metalurgije. Zaradi njegovih las-kavih manir in ljubeznivosti, s katero zna istočasno napolniti dušo s poučno konverzacijo, vsakdo še bolj začuti zares usmiljenja vredno stanje, v katero ga je pahnil vztrajen in grozen protin, ki mu je ohromil spodnje okončine in ga prisilil, da se prevaža v mobilnem sedežu po svojem prostornem stanovanju. V času dolgega druženja, pri čemer sva bila srečna, da sva ga imela z njim, med katerim je uporabljal naš italijanski jezik, ki ga govori izjemno tekoče, z duhovitim besedjem ter milino izgovorjave, naju je seznanil s pridobivanjem najpomembnejših naravnih bogastev na kranjskih tleh, pa tudi na bližnjem Štajerskem in Koroškem. S prijazno ljubeznivostjo nama je torej pokazal svoje mineraloške zaklade, ki jih nisem mogel drugega kot komajda doumeti in občudovati, čeravno sem se s tem nekoliko ukvarjal na pogostih potovanjih po švicarskih in savojskih Alpah, pa tudi po celotnem Apeninskem polotoku, od ligurskega gorovja do konca Kalabrije in celo do Sicilije. Toda če mi moje šibko mineraloško znanje ni omogočalo, da bi polno užival novosti s tega področja, ki nam jih je ljubeznivi baron dajal na ogled, pa ni bilo tako z mojim odličnim sopotnikom,³⁴ ki je ne samo zaradi talenta, ampak tudi iz dednih razlogov gojil to znanost, ki jo v njenih začetkih dolguje svojem slavnemu očetu. (N. B. Na tem mestu je treba omeniti njegova dva *proteusa*, ugotavljajoč, kar je povedano v [...] *Philosophical*³⁵ [*Philosophical Transactions*], kjer se veliko govori o Zoisu.) Tam sva

³³ Nad besedo »voden« je avtor s peresom – toda napačno – napisal »(ustanovljen)«.

³⁴ Gre za Giovannija Scopolija ml., ob tej priložnosti njegovega sopotnika na potovanju.

³⁵ V besedilu je izraz, ki stoji pred pridevnikom »*Philosophical*«, težko berljiv; avtor se očitno navezuje na *Philosophical Transactions*, kjer v številki 91 (1801) dunajski naravoslovec Karl Franz Anton vitez Schreibers navaja Zoisova opažanja o človeški ribici (*proteus anguinus*). O bibliografskih podatkih v zvezi s Schreibersovim besedilom gl. geslo *Deutsche Biographie*, URL: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz38663.html> (nazadnje ogledano 28. 2. 2019).

zato videla obilje edinstvenih kosov, vseh kovinskih kombinacij, iz rudnika svinca Bleiberg na Koroškem in celo izbrano serijo³⁶ kosov iz rudnika živega srebra v Idriji, ki je v obeh vzbudila gorečo željo po obisku vira samega, zato se nisva obotavljala in sva se takoj naslednji dan odpravila, opremljena z [...] ³⁷ gospoda Séguierja, francoskega konzula v Trstu, ki nama jo je sam ponudil za gospoda Galloisa, direktorja tega rudnika. Odpotovala sva³⁸ torej zjutraj dne [15.] aprila iz Ljubljane v spremstvu gospoda Žellija,³⁹ zopet po isti cesti, po kateri sva bila predhodno prišla, vse do Vrhniko oziroma Gornje Ljubljane, ki leži na razdalji ene postaje s kočijo iz mesta s tem imenom. Zavili smo desno na dobro zgrajeno in udobno cesto; potem ko smo več kot tri ure prečkali ne preveč strme hribe, smo z višine zagledali vas Idrija, sestavljeno iz skupka napol razpršenih hiš, deloma postavljenih na dnu široke, toda mračne doline in deloma na pobočje gorā, ki oblikujejo, če uporabim Petrarkov izraz, *Idrijski venec*.

B 1) Scopoli, Giovanni – Mosconi, Laura: Epistolario, v: Gecchele, Mario: *Laura unica amica. Mio caro Scopolio. Carteggio sentimentale-politico di un Ministro napoleonico* (1812). Verona: Mazziana, 2004 (str. 73–182), str. 84–85 (odlomek pisma ženi).

Laybach, 14 aprile 1812

»[...] Ho trovato qui di che pascere la mia curiosità mineralogica, e il sig. barone de' Zois al quale Zelli mi ha presentato possedendo un ricchissimo gabinetto di miniera mi ha offerto un'occasione di studio. Questo degno Signore, che per sua sventura è confinato dalla podagra su di una sedia a ruote, ha conosciuto personalmente mio Padre, e me ne fece l'elogio in modo per me sommamente lusinghiero. Sai che mio Padre fu medico in Idria e ivi compose le migliori sue opere, or vedi che tali opere ne ho trovato una d'edizione a me ignota, e con una nota autografa, più un'altra che non ho nella mia collezione, e che mi è assai cara. Entrambe mi sono cedute da un professore, al quale io procurerò altri libri e devo al Barone in gran parte questa cessione preziosa.«

Ljubljana, 14. april 1812

»[...] tukaj sem našel marsikaj, na čemer lahko pasem svojo mineraloško radovednost, in gospod baron Zois, kateremu me je predstavil Zelli, mi je

ponudil možnost preučevanja svoje zelo bogate rudninske zbirke. Ta hvalevredni gospod, ki je na svojo nesrečo zaradi putike obsojen na stol s kolesi, je osebno poznal mojega očeta in mi je hvalo o njem izrekel na izjemno laskav način. Veš, da je bil moj oče zdravnik v Idriji in da je tam napisal svoja najboljša dela, sedaj pa, vidiš, sem izmed teh del našel eno, ki je meni neznane izdaje, ter z lastnoročno opombo; poleg tega pa še eno, ki je nimam v svoji zbirki in ki mi je precej pri srcu. Obe mi je odstopil neki profesor, kateremu bom jaz priskrbel druge knjige, in moram se zahvaliti v veliki meri prav baronu za to dragoceno pridobitev.«

B 2) Scopoli, Giovanni – Mosconi, Laura: Epistolario, v: Gecchele, Mario: *Laura unica amica. Mio caro Scopolio. Carteggio sentimentale-politico di un Ministro napoleonico* (1812). Verona: Mazziana, 2004 (str. 73–182), str. 89–90 (odlomek pisma ženi).

Vienna, 20 aprile 1812

»[...] In tutto il mio soggiorno a Laybach e Idria mi tenne compagnia costantemente il nostro Zelli, il quale mi ha dimostrato una somma cortesia, e mi procurò la conoscenza nella prima delle dette città del S. Bar. Zois, uomo di sommo merito, e d'aurea indole. Tali qualità sono in lui riconoscibili al primo aspetto, quantunque le copra con molta modestia. Ebbi a dolermi assai con Cattaneo nel vedere uomo così stimabile ridotto a stare gran parte del giorno, quello cioè che non passa a letto, sopra d'una seggiola a ruote, colla quale cammina nelle sue stanze. Intorno a quella seggiola ho veduto due suoi piccioli nipoti, e il buon vecchio mi ha intenerito. La sua raccolta mineralogica è assai bella, ed è appunto nello studio della mineralogia che Zois si è distinto. Ma di lui devo aver scritto anche a Bellani, se la memoria mi è buona e ti avrà mostrata la lettera. Partii da Laybach il 17 mattina ed essendo moralmente certo della bontà delle strade giunsi a Gratz [sic] la sera e vi pernottai.⁴⁰ Qui si può viaggiare anche di notte senza il minimo pericolo, e non si ascolta mai chi dica d'assalti e latrocinij.«

Dunaj, 20. april 1812

»V času mojega celotnega bivanja v Ljubljani in Idriji mi je ves čas delal družbo naš Zelli, ki mi je izkazal kar največjo ljubeznivost in me v prvem od omenjenih mest predstavil gospodu S. baronu Zoisu, človeku izjemnih zaslug in odličnega značaja. Te kvalitete lahko v njem prepoznaš na prvi pogled, čeprav jih prekriva precejšnja skromnost. S Cattaneom nama je bilo precej hudo videti tako spošto-

³⁶ Kar sledi, je pisano ob horizontalnem robu strani, očitno zaradi avtorjeve želje, da poročilo o Ljubljani dokonča na isti strani.

³⁷ Težko berljiva beseda; verjetno gre za dovolilnico ali priporočilno pismo.

³⁸ Del besedila, ki se nadaljuje od besede »Odpotovali smo« do pike (in kar sledi o potovanju, ki se nanaša na obisk Idrije), je naveden v poglavju »La miniera di Idria« v: Arcellazzi, *Lettere*, str. 103; to poglavje je sestavljeno iz dolgega citata, ki predstavlja poročilo o Cattaneovem potovanju.

³⁹ Nad »Laybach« je avtor s peresom zapisal »Lubiana«.

⁴⁰ V istem pismu Scopoli omenja avtorja žepnega vodnika po krajih, skozi katere potuje (»Rejcharda«). Njegov »Taschenbuch« pa se mu zdi pogosto nezanesljiv. Predvidevamo, da gre za večkrat ponatisnjeni vodnik *Guide des voyageurs en Europe* (t. 1–3) Heinricha Augusta Otokarja Reicharda.

vanja vrednega človeka, obsojenega na preživljanje večjega dela dneva, to je, ko ni v postelji, na stolu s kolesi, s katerim se premika po svojih sobanah. Poleg tega stola sem videl njegova dva majhna nečaka, in dobri stavec me je ganil. Njegova mineraloška zbirka je precej lepa, in prav po poznavanju mineralogije se je Zois odlikoval. Toda o njem sem gotovo pisal tudi Bellaniju,⁴¹ če se dobro spomnim, in ti je najbrž pokazal pismo. Iz Ljubljane sem odpotoval 17. zjutraj, in ker sem bil prepričan o dobrem stanju cest, sem zvečer prispel v Gradec in tam prespal. Tukaj je mogoče brez najmanjše nevarnosti potovati tudi ponoči, in nikar ne poslušaj tistih, ki govorijo o napadih in ropih.«

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

BCVR – Biblioteca Civica, Verona, fondo Scopoli
CS 470, fasc. Bellani A.
CS 480, fasc. Lettere di Giovanni Scopoli a Laura Mosconi
CS 480, fasc. Minute di lettere
CS 484, fasc. Zelli R.
CS 495, Scopoli Giovanni, *Memoria sulla miniera di mercurio in Idria*, 1812⁴²
CS 499, *Rapporto al Provveditore generale per la Dalmazia con dati statistici [...] per il governo della Dalmazia*, 1806

Biblioteca Archeologica e Numismatica, Milano
Corrispondenza extra-ufficio del Gabinetto Numismatico di Brera (1805–1851).

BNB – Biblioteca Nazionale Braidense, Milano
AH. XI. 6. 4: Cattaneo Gaetano, *Ordine e tessitura del viaggio ongarico-germanico fatto nel 1812*.

LITERATURA

Arcellazzi, Stefano: *Lettere a suo figlio Celestino*. Milano: Carlo Dova, 1817, str. 102–113, URL: <https://archive.org/details/letteredistefano00arce/page/n8> (zadnji ogled 8. 9. 2019).

Battezzati, Chiara: »Avec toute l'ardeur dont je suis capable«. Gaetano Cattaneo e la storia dell'arte

lombarda tra Milano e Dresda. *Bossi e Goethe. Affinità elettive nel segno di Leonardo* (ur. Fernando Mazzocca et al.). Milano: Officina Libraria, 2016, str. 173–193.

Battezzati, Chiara: Liberale visto da Milano. Due lettere del 1825 a Gaetano Cattaneo. *Verona Illustrata. Rivista del Museo di Castelvecchio*, 2013, str. 21–33.

Battezzati, Chiara: *Ricerche su Gaetano Cattaneo*, tesi di Specializzazione in Beni storici – artistici. Università degli Studi di Milano, relatore Giovanni Agosti (magistrsko delo), 2010–2011.

Darnton, Robert: *Letà dell'informazione. Una guida non convenzionale al Settecento*, ital. prevod Franco Salvatorelli. Milano: Adelphi, 2007 (*George Washington's false Teeth. An unconventional Guide to the Eighteenth century*, 2003).

Gecchele, Mario: Giovanni Scopoli: Le tappe di una vita. *Laura unica amica. Mio caro Scopoli. Carteggio sentimentale-politico di un Ministro napoleonico*. Verona: Mazziana, 2004, str. 9–71.

Isella, Dante (ur.): *Le lettere di Carlo Porta e degli amici della Cameretta*. Milano, Napoli: Ricciardi, 1967.

La Guardia, Rita: *Carteggio extraufficio del gabinetto numismatico di Brera (1805–1851). Inventario*. Milano: Comune di Milano, Ripartizione cultura e spettacolo, 1985.

La Guardia, Rita: Il viaggio europeo di G. Cattaneo e le relazioni culturali tra il Gabinetto numismatico di Milano ed il Museo Nazionale ungherese (1812–1819). *Rassegna di Studi del Civico Museo archeologico e Civico Gabinetto Numismatico di Milano*, 1981, fasc. XXVII–XXVIII, str. 83–95.

Manzoni, Alessandro: *Carteggi letterari. Edizione nazionale ed europea delle Opere di Alessandro Manzoni, vol. 29, t. I* (ur. Serena Bertolucci, Giovanni Meda Riquier). Milano: Centro Nazionale Studi Manzoni, 2010.

Mazzocca, Fernando (ur.): *Scritti d'arte del primo Ottocento*. Milano, Napoli: Ricciardi, 1987.

Panza, Pierluigi (ur.): Gaetano Cattaneo e la Zecca di Milano. *Winckelmann a Milano, schede del catalogo della mostra alla Biblioteca Nazionale Braidense*. Milano: Scalpendi, 2017, str. 154–157.

Parise, Nicola: Cattaneo, Gaetano. *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. 22. Roma: Treccani, 1979, URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/gaetano-cattaneo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/gaetano-cattaneo_(Dizionario-Biografico)/) (zadnji ogled 2. 7. 2019).

Prosperi, Adriano: *Civiltà e civilizzazione. Dizionario di storia*. Roma: Treccani, 2010, URL: http://www.treccani.it/enciclopedia/civiltà-e-civilizzazione_%28Dizionario-di-Storia%29/ (zadnji ogled 2. 7. 2019).

Savio, Adriano in Gisella Della Ferrera: Il poliedrico Gaetano Cattaneo, fondatore del Gabinetto Numismatico di Brera. *Archivio Storico Lombardo* XI, 7, CXVI, 1990, str. 347–374.

⁴¹ Gre za Angela Carla Francesca Bellanija, »odvetnika in generalnega tožilca«, ki je bival v Milano in je bil dober prijatelj družine Scopoli. Med potovanjem mu je Giovanni pogosto pošiljal pozdrave. Prijatelj sta vodila obsežno korespondenco (BCVR, CS 470, fasc. Bellani Angelo). Nismo pa našli niti osnutka pisma niti odgovora.

⁴² Natis transkripcije in slovenskega prevoda rokopisa sta predvidena v Farinelli, Patrizia: *Giro di libri, persone e saperi: un capitolo su Idria*.

Scopoli, Giovanni in Laura Mosconi: Epistolario. V: Gecchele, Mario: *Laura unica amica. Mio caro Scopoli. Carteggio sentimentale-politico di un Mini-stro napoleonico* (1812). Verona: Mazziana, 2004, str. 73–182.

Scopoli, Giovanni: La relazione della visita fatta delle pubbliche scuole in più luoghi della Germania e riflessioni su quelle del Regno, del 1 aprile 1813. *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento* 21, 1995, str. 469–583.

Starobinski, Jean: Le mot 'civilisation'. *Le temps de la réflexion*, IV. Paris: Gallimard, 1983, str. 13–51.

Stelè, Francé in Alfonz Gspan: Schemerl, Jožef Marija (1754–1844). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, URL: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi541270/#slovenski-biografski-leksikon> (zadnji ogled 26. 7. 2019).

Viviani, Giuseppe Franco: Il conte Giovanni Scopoli. *Studi storici veronesi Luigi Simeoni XVI–XVII*, 1966–1967, str. 219–254.

from Cattaneo's travel journal (which has only been partially published). The information regarding the meeting confirms not only Zois's personal traits, most notably his courtesy, the pleasure he derived from conversation, and his bountiful knowledge, but also those for which the travellers regarded him with such great admiration. At the same time, their accounts also reveal how much their erudition and personal motivations interests affected their perception of the visit.

Both were profoundly impressed by the baron's extensive mineral collection. In his report, Cattaneo also mentioned the influence that Zois had among eminent European scholars, whereas Scopoli was above all fascinated by the realization that the baron knew his father well and talked about him. The meeting thus enabled Scopoli to discover a few new details about his family history. This was also one of the reasons for making several stops in Carniola, Ljubljana, and Idrija. In a letter to his wife, Scopoli wrote that the conversation with Zois and having seen his rich mineral collection gave him additional incentive to take up studies, which points to his great intellectual curiosity, undoubtedly much greater than was required by his office as a school official.

Cattaneo, on the other hand, admitted his ignorance in mineralogy and natural sciences, but added that he nevertheless enjoyed the conversation immensely. Besides, as stated on the introductory page of his travel journal, one of his intentions was to seize every opportunity to broaden his knowledge. Well versed in art history, painting and drawing, he wrote down urban and architectural characteristics of the places he visited as well as aesthetic comments, which he also did – albeit succinctly – in Ljubljana. Although his evaluation of the Carniolan capital is far from flattering, it ought to be understood in the context of what a classical scholar coming from a cultural centre such as Milan would have expected from a city selected as the capital of the Illyrian Provinces. What seems to be a particularly significant piece of information from the point of view of the local cultural history is that Cattaneo was struck by the local lyceum and that he visited its library, which was already quite extensive and which was, in his opinion, likely to grow further in the years that followed.



S U M M A R Y

Enthralled by Zois's knowledge and courtesy: Cattaneo and Scopoli in Ljubljana (April 1812)

The article discusses the meeting that took place in April 1812 in Ljubljana between Baron Sigmund Zois and two officials from the Italian Kingdom, Giovanni Scopoli Jr., then director general of public education, and Gaetano Cattaneo, the curator and future director of the numismatics cabinet in Milan, who were setting out on a business trip into the centre of Europe (Austria, Hungary, German territories, and Switzerland).

Information regarding their visit to Ljubljana, as well as their conversation with the baron, is taken from Scopoli's correspondence with his wife and



ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)